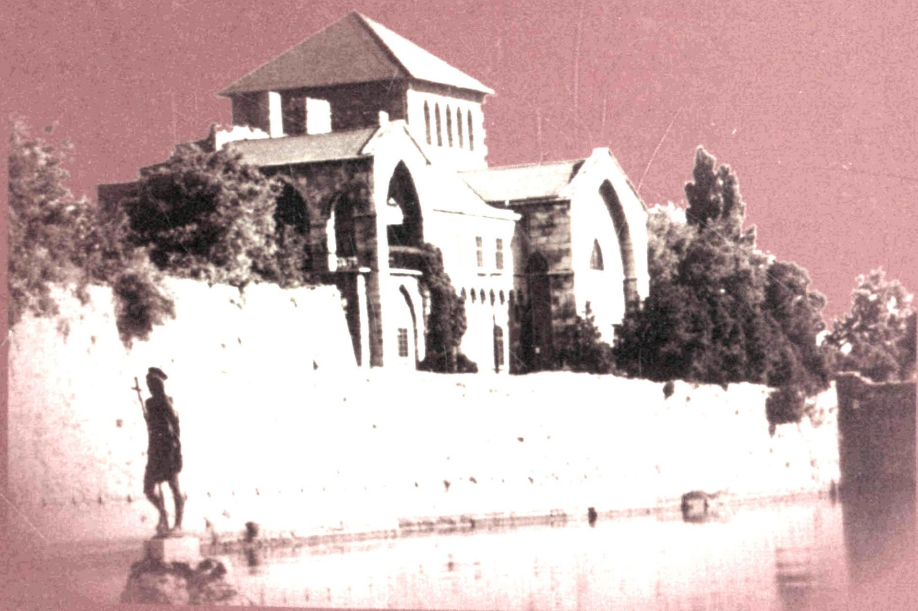

II. századi falfestmény

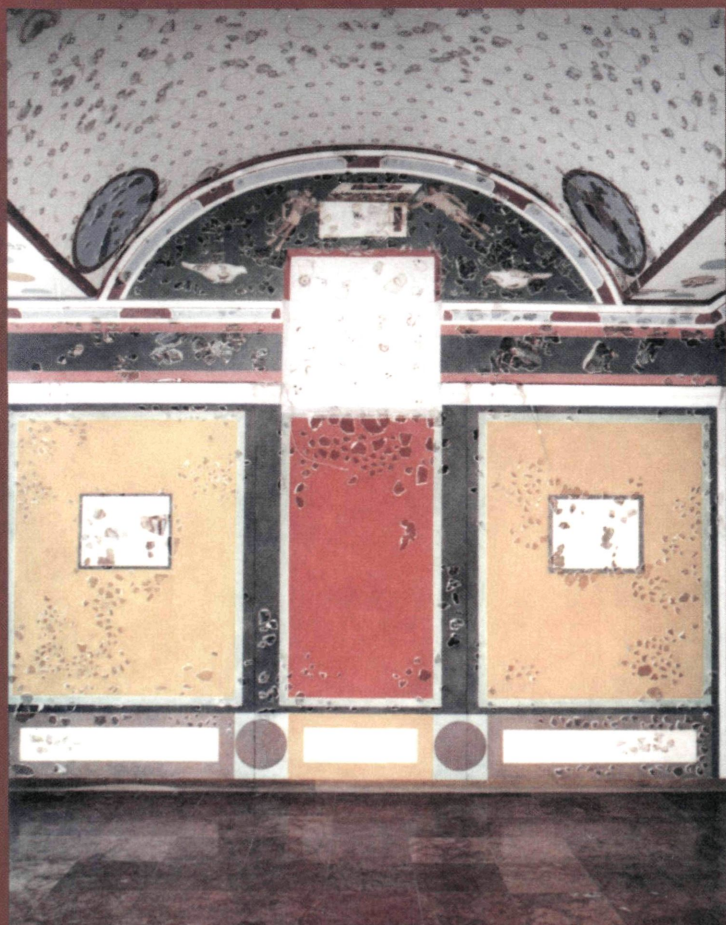
Brigetioból

Kiállításvezető
a tatai
Kuny Domokos
Múzeum
állandó
kiállításához

II.

FALFESTMÉNYES
TEREM

Kiállításvezető a tatai Kuny Domokos Múzeum
állandó kiállításához II.

II. századi falfestmény Brigetióból

Tata, Vár
2001.

A kiadvány megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat

A kiállítást rendezte és a kiállítáavezetőt írta:
Bíró Endre

Restaurálás:
ifj. Bóna István - Móré Miklós

Szerkesztő:
Kisné Cseh Julianna

Fényképezte:
ifj. Bóna István - Mohainé Varga Edit

Kiadványterv:
Görözdi Géza

ISSN 1586-4871
ISBN 963 7110 34 8

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó:
Fülöp Éva
igazgató

Készült 1000 példányban
Alfadat Press Kft.
Tatabánya, 2001

II. századi falfestmény Brigetioból (Szőny, Komárom-Esztergom Megye)

A Kuny Domokos Múzeum állandó kiállítása

A II. század első felében Hadrianus (117-138) és Antoninus Pius (138-161) uralkodása idején a békés fejlődés időszaka köszöntött Pannoniára. (Ehhez a római provinciához tartozott a mai Dunántúl is.) Ez megmutatkozott a gazdasági és kulturális fejlődésben és a római civilizáció terjedésében is. A romanizációval a hétköznapi élet is átvette a római társadalmi szokásokat szinte minden területen.

Pannonia fontos települése volt Brigetio (a mai Komárom melletti Szőny község) elsősorban hadászati szempontból, mivel feladata volt a tartomány északi határának (limes) védelme a Dunánál, a folyó bal partján lakó germán törzsek betörései ellen. Legtovább a Legio I Adiutrix (az első segítő légió) állomásozott itt.

Természetes, hogy a katonaság jelenléte mellett polgári települések is kialakultak Brigetioban, társadalmi szervezeteikkel együtt. Az egyik ilyen polgári település az ún. katonaváros (canabae) közvetlenül a katonai tábor mellett, annak védelmében indult fej-

lődésnek az említett időszakban, a II. század első felében.

A lakóházak helyiségeit természetesen festették a kor igényének megfelelően, hol egyszerűbben, hol gazdagabban, a tulajdonos anyagi helyzetének megfelelően.

Kiállításunk egy nagyobb lakóház egyik termének művészeti megoldásában is jelentősnek mondható falfestmény-dekorációját mutatja be. A terem aránylag nagy (h.: 1135 cm, sz.: 450 cm), de nem mondható szokatlan méretűnek akár Pannoniát, akár Itáliát vesszük tekintetbe. Bizonyos mértékig szokatlan a mennyezet megoldása, mivel nem egyszerű dongaboltozatot alkalmaztak, hanem azt a hosszanti falakhoz egy vízszintes sávban (sz.: 75 cm) csatlakoztatták.

A hosszanti falon egy nagyobb ajtót sikerült rekonstruálni, amely nyilván a belső udvarra vezetett, míg a keskeny falon egy kisebb ajtó egy másik terembe nyílt. Egy nagyobb ablak is volt a teremben, valamint a keskeny falon egy kisebb szellőzőnyílás, amelyet a léghuzat miatt befalaz-

tak és a terem falfestményeinek stílusától eltérően helyi festőkkel meglehetősen primitíven díszítettek.

A lakóház kőalapozáson vályogtéglából épült. Ez az építési mód nem szegénységre utal, mivel a vályogtéglát megszokott építőanyag volt abban a korban. A terem építési megoldása és falfestménye arra utal, hogy tulajdonosa előkelő, gazdag ember lehetett és mind az építménnyel, mind a falfestménnyel itáliai hangulatot és római ízlést akart megvalósítani itt a birodalom határán, a távoli Brigetio-ban. Tervét azonban helyi festőkkel nem tudta volna megvalósítani, mert a pannóniai festők ebben az időben sem technikailag, sem művészileg nem álltak olyan fokon, hogy ilyen feladatot el tudtak volna végezni. Ezért minden bizonnyal átmenetileg itt dolgozó itáliai művészek munkájának kell tekintenünk az alkotást.

Az itáliai festőbrigád igen szellemesen oldotta meg a különlegesen kialakított terem belső dekorációját. Szinte azt mondhatjuk, hogy egy teremben összesűrítették azokat a falfestészeti díszítő megoldásokat, amelyeket abban az időben sokszor külön-külön alkalmaztak egyes lakó-

házaknál. A fresko (nedves vakolatra festés) és a szekko (száraz vakolatra festés) technikát egyaránt alkalmazták.

Az oldalfalakat a következő díszítéssel látták el:

A termet a padló felett körbefutja egy márványt utánzó lábazati díszítés (m.: 41 cm). Ezután a falakat váltokozva sárga és vörös mezőkre osztották (m.: 181 cm), amelyeket fényesre políroztak. A mezőkbe egy-egy táblaképet utánzó mitológiai jelenetet festettek, kivéve az ablakot, amely a képet helyettesítette. A sárga és vörös mezőket fekete alapú választómezők különítették el egymástól (sz.: 25 cm). Ezekben váltakozó illuzionista ábrázolásokat láthatunk rapszodikusán elhelyezve (szobor, gyümölcsök, növények, sas, stb.). Ezekből a választó sávokból nyolcat sikerült többé-kevésbé összeállítani.

A sárga és vörös mezőket azonban nem vitték a mennyezetig, ami szintén elfogadható művészi megoldás lett volna, hanem egy tojássor díszítésű stukkóval lezárták jóval a mennyezet alatt. Így teret hagytak egy újabb ábrázolásra, vagyis egy körbefutó frízor kiképzésére, melyen

ugyancsak mitológiai jeleneteket ábrázoltak. A színes mezők és a fekete alapú fríz sor művészileg érdekes ellentétet ad az oldalfalnak. A fríz egy újabb stukkó sor zárja le és kapcsolja a mennyezethez. Ez egy ritkán alkalmazott színes stukkó, amelyhez váltakozó vörös és kék alapon fehér vonalakkal kihúzott ámorok és nőalakok láthatók.

Ugyanez a művészi érzék mutatkozik a lunetták kitöltésénél - azokon a félkörös területeken, amelyek a keskeny falaknál az íves mennyezethez csatlakoznak. Itt fekete alapon zöld növényi környezetben két majdnem azonos, a római művészetből jól ismert jelenetet ábrázoltak: ékszeres ládikákból az egyik oldalon galambok, a másik oldalon ámorok szedik

A színes stukkó részlete

Amor: részlet a lunetták díszítéséből

ki az ékszereket. Ezzel a kis ellentéttel nem másolják, de mégis egységesé teszik a két jelenetet. Mindezt azért kell részletezni, mert az alkotó művészek valószínűsíthetően nemcsak pénzért, hanem a művészeti alkotás ihletében is dolgoztak, nem hihető ugyanis, hogy a tulajdonos, illetve a megrendelő annyira jártas lett volna a római festőművészetben,

hogy ezt a komplikált díszítést maga választotta volna ki.

A mennyezet díszítésénél szétválasztották a dongamennyezetet és az oldalfalokhoz csatlakozó vízszintes sávok mintázatát. Az íves mennyezetet szabályos négyzetekre osztott hálódíszítéssel (átm.: 37 cm) fedték be. A négyzetekbe rendszeresen váltakozva férfifejek, repülő madarak és

A mennyezet hálódíszítése

két különböző stilizált virágmotívumok láthatók.

A hálós szerkezetet a hosszanti oldalakon három-három kisebb medaillon (kör alakú díszítés, átm.: 72 cm) szakítja meg meztelen ifjakat ábrázolva, míg a mennyezet közepén két nagyobb medaillon (átm.: 92 cm) helyezkedik el, az egyikben Ganymedes elrablása látható.

A mennyezet vízszintes sávjait a dongaboltozattól teljesen eltérő stílusban díszítik.

A mennyezet vízszintes sávjait a dongaboltozattól teljesen eltérő stílusban díszítik.

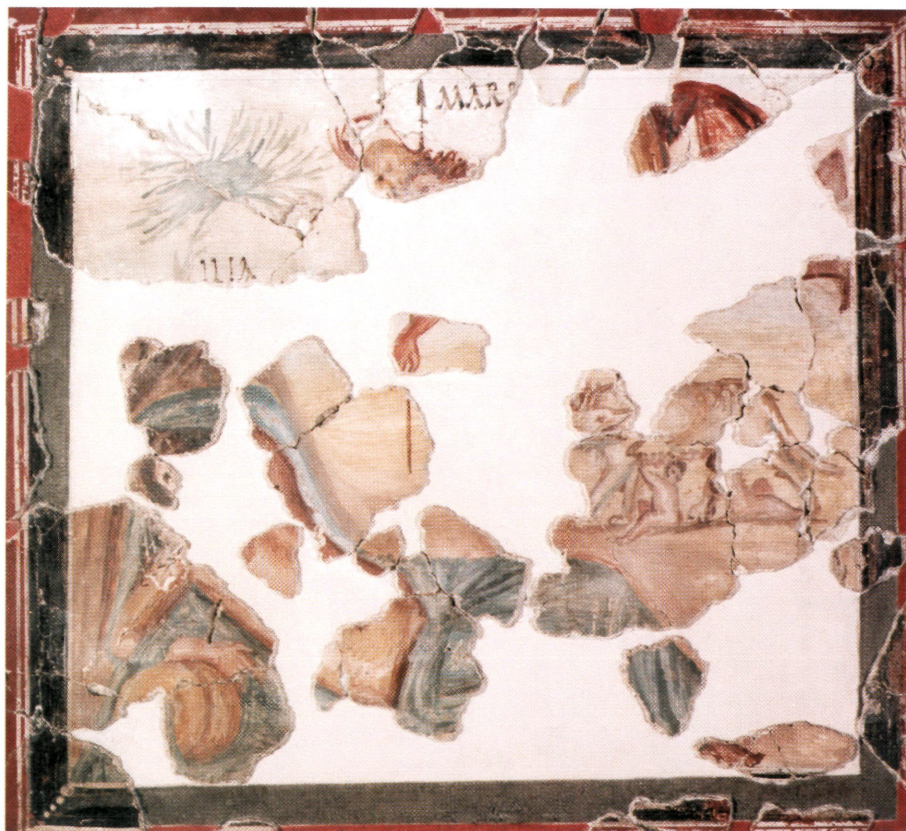
zált növényornamentika díszíti szabályosan megszakítva sárga, fekete és kék körökkel, bennük madárábrázolás a széleken stukkót utánozó festéssel. Ez a stukkó-imitáció látható a kisebbik ajtó felett is.

Az egész falfestmény művészi felépítésében az a legérdekesebb, hogy a festők abban a korban közismert mitológiai jelenetekkel díszítették a

termet. Ezeket a történeteket megtaláljuk az ókori költők (Homeros, Vergilius, Ovidius) munkáiban.

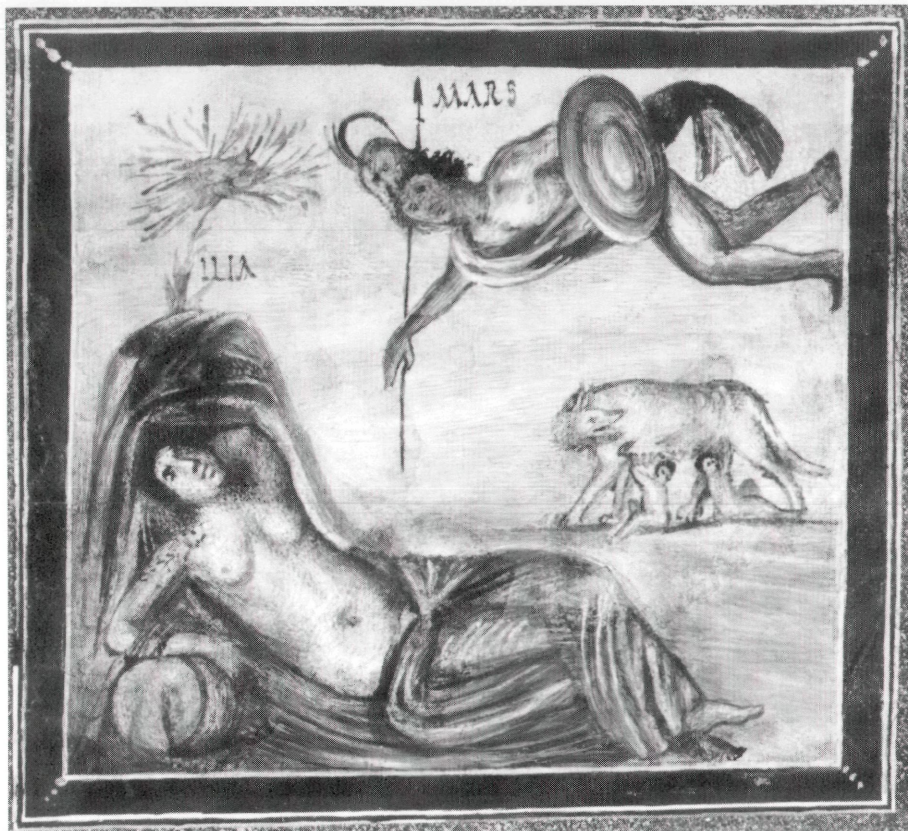
Tehát a tulajdonos nemcsak azt bizonyította a falfestménnyel, hogy a római művészet kedvelője, hanem azt is, hogy a görög-római mitológia ismerője és egyben vendégei előtt annak közvetítője is. Az egyik hosszanti falon hat jelenetet láthatunk:

1. Mars és Ilia találkozása

Amikor a görögök Tróját elfoglalták, néhány trójai hősnek megkegyelmeztek, akik elhagyhatták az elpusztított várost. Ezek között volt Aeneas, aki egy földi ember, Ankhises és Aphrodite (Venus) istennő gyermeke.

Aeneas hosszú viszontagságok után jutott Itáliába, amit Vergilius híres eposzában, az Aeneisben írt meg. A rómaiak Aeneast tekintették ősiüknek, akinek leszármazottjain keresztül Róma naggyá lett.

Mars és Ilia találkozásása (rekonstrukció)

Aeneas késői utódja Ilia (Rhea Silvia néven is ismert), Numitor, Alba Longa királyának a leánya. Numitort azonban testvére, Amulius elűzte a trónról, és hogy örökös nélkül haljon meg, leányát, Iliát Vesta papnőnek kényszerítette (a Vesta papnők

ugyanis nem mehettek férjhez). Az előre elrendelt sors azonban Amulius tervét megakadályozta, mert Iliának Mars istentől ikrei születtek. Az ikreket Amulius el akarta pusztítani, de a megbízott szolgák a csecsemőket a Tiberis partján hagyták, ahol egy nős-

tényfarkas szoptatta őket, Romulust és Remust, majd egy Faustulus nevű pásztor nevelte fel. Később Romulus nevéhez fűződött Róma megalapítása.

A festmény azt a jelenetet ábrázolja, amikor a Tiberis partján fekvő

Iliát a levegőből alászálló Mars meglátogatja.

A kép sarkában - mint későbbi eseményt - az ikreket szoptató farkast is ábrázolják.

A jelenetet MARS és ILIA felirat értelmezi (sz.: 54 cm, m.: 48 cm).

2. Prometheus megformálja az embert

Prometheus lapetos titán egyik fia volt. Egyes görög mítoszok szerint ő formálta meg agyagból az embert, azaz a férfit, és lelket Pallas Athene lehelt beléjük. (A nő megszületése egy másik történet, ne felejtjük el, hogy a Bibliában is külön-külön teremtdött először a férfi, majd a nő.) Mivel túl gyengének és védtelennek

találta teremtményeit, ellopta számukra az istenektől a tüzet és a kézművességet. Haragjában Zeus a Kaukázus szikláihoz láncolta, ahol egy sas minden nap kitepte a halhatatlan titán máját. Szervedéseitől végül Herakles szabadította meg.

Általánosan inkább a tűz ellopása ismert Prometheusról, az ember

Prometheus megformálja az embert (rekonstrukció)

megteremtése nem annyira, még az ókori művészetben is csak nagyon ritkán ábrázolták ezt a tettet. Festményünkön Prometheus egy zsámolyon ül a szabadban, mögötte fák, előtte egy állványon öt elkészült, illetve készülő kisméretű férfialak. Érdekessége a képnek, hogy Prometheus

a szobrászkéssel bal kézzel formálja a figurákat, míg jobb kezével veszi fel az agyaggolyókat a további alakításhoz. Prometheus kis szarvakat visel, amivel a festő talán titán voltára akart utalni.

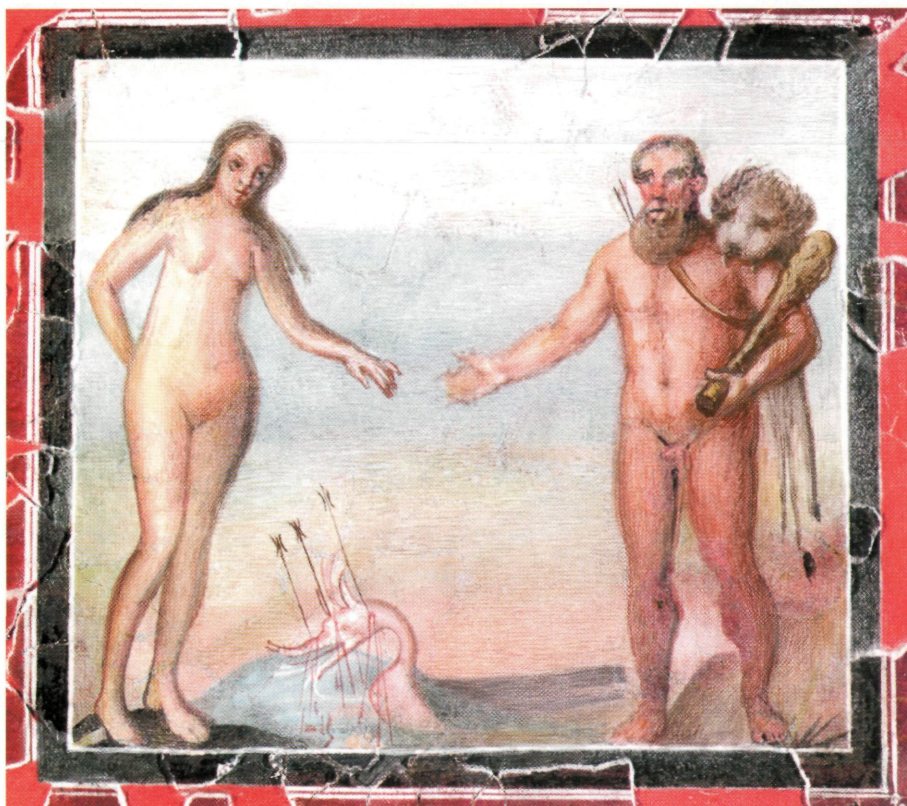
Felirata (Pr)OMETEUS (sz.: 60 cm, m.: 49 cm).

3. Herakles megszabadítja Hesionét

Ez a történet már a trójai monda-
körhöz tartozik. Laomedon, Trója
csalárd királya megépíttette Apollon
és Poseidon istenekkel Trója falait, de
kikötött bérüket nem fizette meg.
Bosszúból Apollon dögvészt bocsá-
tott a városra, Poseidon pedig egy
tengeri szörnyet. A király azt a jósla-

tot kapta, hogy akkor szabadul meg
az istenek haragjától, ha leányát,
Hesionét feláldozza a tengeri szörny-
nek. Az éppen Trójában tartózkodó
Herakles vállalta, hogy megöli a ször-
nyet és megszabadítja Hesionét, s
tettéért Laomedontól a Zeustól ka-
pott lovakat kérte ajándékba. A ször-

Herakles megszabadítja Hesionét (rekonstrukció)

nyet megölte, így megszabadult a királylány, de Laomedon Heraklest is becsapta és a lovakat nem adta át a hősnek. Ezért Herakles szörnyű bosszút állt. Társaival feldúlta Tróját, megölte Laomedont és fiait. Csak a legfiatalabb menekült meg, mert őt Hesione díszes kendőjével kiváltotta. Az ifjú ezután kapta a Priamos, azaz

a „Kiváltott“ nevet és öreg korában az ismert trójai háború alatt ő volt Trója utolsó királya. Képünk bal oldalán látjuk a kötélékeitől megszabadult királylányt, a jobb oldalon a szakállas Heraklest vállán oroszlánbőrrel, míg középen a tengerből kiemelkedve a nyílvesszőkkel halálra sebzett szörnyet (sz.: 60 cm, m.: 49 cm).

4. Danae és Perseus megtalálása

Akrisiosnak, Argos királyának azt jósták, hogy unokája fogja megölni. Félelmében a király palotája udvarán egy földalatti börtönt építtetett, és ebbe záratta leányát, Danaét, hogy férfival soha ne találkozzon. Zeus azonban aranyeső formájában meglátogatta Danaét és szerelmükből

született Perseus, a híres görög hős, Mykéné alapítója.

Mikor az eseményről tudomást szerzett, Akrisios az anyát és gyermekét egy ládába záratta és a tengerbe dobta, mivel unokája megölésével nem akarta magát beszennyezni. A tengeren úszó ládát egy Diktys ne-

ví halász észrevette, társaival együtt hálóval kifogta és a foglyokat kiszabadítva a gyermeket felnevelte.

A jóslat különben megvalósult. Perseus felnőve egy tornaversenyen vett részt, ahol jelen volt nagyapja is. Perseus nagy erővel dobta el diszko-

szát, amely véletlenül Akrisioszt találta el, aki nyomban szörnyethalt.

A festményen azt a jelenetet látjuk, amikor a zárral ellátott ládát két halász hálóval kiemeli és a felnyitott ládából boldogan emelkedik ki Danae gyermekével (sz.: 58 cm, m.: 49 cm).

5. *Paris ítélete*

(kép a hátsó borítón)

A történet ugyancsak a trójai mondakörhöz csatlakozik, sőt egy igen jelentős eseményt rögzít, ugyanis Paris ítélete következtében indult meg a tíz éves görög-trójai háború, amely Trója pusztulásával végződött.

Az ítélet megértéséhez egy keveset vissza kell mennünk az időben a görög mitológiában. Az istenek Thetis tengeri istennő és Peleus földi halandó esküvőjét ülték. E házasságból született Akhilleus, a trójai háború rövid életű hőse. Az esküvőre csak Erist, a viszály istennőjét nem hívták meg. Bosszút is állt ezért az istennő, aki a lakodalmi asztalra egy aranyalmát dobott „a legszebbnek“ felirattal. Aphrodite, Hera és Pallas Athene összeveszett az aranyalmán, mert mindegyik magát vélte a legszebb-

nek. Végül úgy határoztak, hogy Paris trójai királyfira bízzák az ítéletet, döntse el ő, kit illet az alma.

Paris születését már rossz előjelek kísérték, azt jósták ugyanis, hogy nagy bajt hoz Trójára. Ezért apja, Priamos kitette Ida hegyére és ott pásztorok nevelték fel. Itt kereste fel a három istennő Hermes vezetésével, hogy mondjon ítéletet. Paris balsorsát nem tudta elkerülni, mert nem bírt Aphrodite ígézetének ellenállni, aki a világ legszebb asszonyát ígerte neki, ha őt jelöli meg győztesnek.

Paris el is utazott az ítélet után Spártába, mert Helena, a spártai király felesége volt a világ legszebb asszonya. Itt visszaélve a vendégjoggal, Aphrodite segítségével elcsábította és magával vitte Trójába

Helenát. Ezzel az egész görögség haragját Trójára fordította és kitört a trójai háború, amely a város pusztulásához vezetett.

A festményen az ítélethozatalt látjuk. A kép jobb oldalán Paris frígiai süvegben, kezében báránnyal, ami a

pásztorkodásra utal. Előtte Hermes, aki felszólítja az ítéletre. Hermes mögött Hera, Aphrodite és Pallas Athene az ítéletre várva. Felül felirat is utal a történéésre: JUDICIU(m) PARI(dis)/Paris ítélete (sz.: 53 cm, m.: 51 cm).

6. Aphrodite és Adonis

Az ókori képzőművészeti alkotások alapján arra következtethetünk, hogy a jelenet Aphroditét és egyik földi szerelmét, Adonist ábrázolja. Már Adonis születése is rendkívüli volt, mert anyja, Myrrha, apjához fűződő tiltott szerelméből született. Adonis iránt nemcsak Aphrodite, hanem Persephone, az alvilág istennője is szerelmet érzett. Adonist végül egy vadkan ölte meg, és Zeus úgy ítélte, hogy az év egyharmadát feltámadva Aphroditével töltheti, egyharmadát önmagában, egyharmadát pedig Perse-

phonével az alvilágban. Elképzelhető, hogy az ábrázoláson Aphroditét másik földi szerelmével, Ankhissel, Aeneas apjával látjuk és hogy a római eredetmondához kapcsolódik, mint Iliá története. A festményen ülő férfi és nőalakot látunk, akiket ámorok vesznek körül, utalva szerelmükre.

A bejárattal szemben lévő keskeny falon két mitológiai jelenetet látunk sárga mezőben. Középen egy díszítetlen vörös mező, ami szimmetriát alkot a szemben lévő fal ajtónyílásával (sz.: 60 cm m.: 58 cm).

7. *Ábrázolás a trójai háborúból*

A jelenet sajnos nagyon töredékes, csak a felső része értelmezhető. Egy vár bástyáin izgatott vagy lelkesedő embereket látunk, akik egy előttük lejátszódó jelenetet figyelnek.

Ennek a jelenetnek a töredékeit nem találtuk meg, így csak találgatásokra hagyatkozhatunk. Valószínűleg a trójai háború egyik jelenetét ábrázolja, amelyet Homeros is leírt eposzában.

8. *Apollon és Daphne*

Apollon az íjas isten, Eros, Aphrodite fia csapdájába esett. Eros azt kívánta bizonyítani, hogy az ő nyila még Apollonnak is szenvedést okozhat. Eros eltalálta Apollont nyilával, és szerelemre gerjesztette Daphne nimfa iránt. Daphne azonban - ez volt Eros cselvetése - nem kívánt férfiakkal kapcsolatot teremteni, szűzként akart élni, mint Artemis istennő. Apollon hiába könyörgött és

üldözte Daphnet, de ő ellenállt, végül a földanyához fohászkodott, hogy az mentse meg. Ezek után babérfává változott. Ezért lett Apollon szent növénye a babér.

Festményünk éppen azt a jelenetet ábrázolja, amikor Apollon előtt babérfává változik a nimfa. Még a női alakja látszik, de a fává való átváltozást is érzékelteti a művész (sz.: 58 cm, m.: 48 cm).

9. *Liber, Ceres, Libera*

A másik hosszanti falon ezt a festményt mutatjuk be és az ablakot.

Az ábrázolás régészetiileg igen érdekes és ritka. A rómaiak már Kr. e. 496-ban templomot emeltek a Liber, Ceres, Libera istenháromsnak, a monda szerint a Sibylla könyvek jós-

latai alapján. Ez az istenháromság a mezőgazdasággal, a bő termés kívánságával volt kapcsolatban.

A három isten eredete is visszavezethető a görög mitológiába. Liber Dionysossal (római nevén Bacchus), Ceres Demeterrel, a „földanyával“ és

Liber női mása, Libera, Demeter leányával, Persephonéval (Kore) azonosítható. A festményen három álló alak látható: egy férfi és két nő. A tör-

ténetre való utalást FRUGIFER (gyümölcsöző) felirat jelzi, amely nyilván Liberre utal (sz.: 60 cm, m.: 52 cm).

A bejáratnál lévő keskeny falon egy jelenetet mutatunk be:

10. Daidalos és Ikaros

Ismert görög mondát mutat be a festmény rendkívül töredékes állapotban: Daidalos (Daedalus) és fia Ikaros (Icarus) szerencsétlen repülését.

Daidalos gyilkosság miatt Athénből Kréta szigetére menekült. Itt építette meg a bikafejű szörnynek (Minothaurus) Minos király parancsára a labirintust. Honvágytól űzve azonban titokban akarta elhagyni a szigetet, de a tenger útját állta, mivel

Minos nem engedélyezte távozását. Ezért az ezermester tollakból szárnyakat készített és fiával, Ikarossal a levegőben repülve akart Krétáról távozni. Az út szerencsétlenül végződött, mert Ikaros túl közel szállt a naphoz és így a tollakat összekötő viasz megolvadt, Ikaros a tengerbe zuhant és meghalt.

A festményen csak az Ikaros karjára kötött szárnyak láthatók és lent a tenger egy távoli város körvonalai.

Részlet a keskeny oldalfalak frízeit díszítő tengeri menetből

Több falképet már nem sikerült összerakni, de a teremben még két-három lehetett. A termen körbefutó frízen ugyancsak mitológiai jelenetek voltak. Teljes bizonyossággal csak a keskeny oldalfalak frízerei fejthetők meg. Mindkét oldalon Poseidonnak, a tenger istenének és feleségének, Amphitritének tengeri menetét láthatjuk. A tengeri menet mozgalmas jelenetét mitikus tengeri szörnyek,

delfinek, tritonok teszik változatossá.

A hosszanti fal fríze töredékessége miatt meglehetősen talányos. Részben állatküzdelmeket is ábrázoltak (párduc és vaddisznó küzdelme az ajtó mellett), részben arra lehet következtetni, hogy kentaurok küzdelmét is ábrázolták a művészek.

A mennyezet egyik középső medaillonjában Ganymedes elrablását ábrázolták.

Laomedon trójai király fia, a szép Ganymedes megtetszett Zeusnak és sasmadarával elragadta az Olymposra. Laomedon ezért kapta kárpótlásul Zeustól azokat a paripákat, amelyeket Herakles kért Hesione megszabadításáért és amint tudjuk, nem kapott meg. A medaillon kerek felületét jól használta ki a festő, mivel a kör alakú felületet teljesen betölti a kiterjesztett szárnyú sas, amint az ifjút felragadja az istenek társaságába.

A lakóház, amelyhez a terem tartozott, minden valószínűség szerint Antoninus Pius uralkodása alatt épült a 150-es évek előtt és a 167-ben kezdődő, hosszú évekig tartó ún. markomann háborúk alatt pusztult el. A háború alatt az északon lakó germán törzsek a Dunán átkelve többször betörték Pannoniába és így a határon fekvő Brigetiot is elpusztították. Házait felgyújtották, lakóit menekülésre kényszerítették, amit az elrejtett éremleletek is bizonyítanak. Ezt a háborút végül Marcus Aurelius császár fejezte be sikeresen, ismét békét biztosítva Pannoniának.

A betörő ellenség a polgári településeken természetesen elsősorban

az előkelőbb, gazdagabb tulajdonosokra utaló házakat rombolta le. Így esett áldozatul falfestményes épületünk is, melyet már a háború után nem volt érdemes helyreállítani, s ezért az egész épületet lerombolták és törmelékével a környező területet feltöltötték.

Ezt a tényt világosan bizonyítja, hogy az ásatáson egymástól 20 méter távolságra kerültek elő olyan falfestményes töredékek, amelyek később, a régészeti rekonstrukciónál egymáshoz tartoztak. A régészeti ásatáson tehát nem egy összeomlott épületet találtunk festményeivel együtt, hanem egy széthordott épület törmelékait. Ez természetesen nagyon megnehezítette a falfestmény régészeti rekonstrukcióját. Először azt sem lehetett tudni, hogy a töredékek egy vagy több teremhez tartoztak-e. Több mint három év munkájába került, míg a terem rekonstrukciója összeállt, amit a töredékek összeillesztésével és az analógiák alapján sikerült bizonyítani.

A falfestmény művészeti jelentősége kettős. Bár az itt dolgozó festők művészi színvonala eltér egymástól, mégis azt mondhatjuk, hogy ez a fal-

festmény akár egy itáliai épület színvonalától sem tér el, bár ott nem lehetett volna kiemelkedőnek nevezni. Ezért falfestményünk az egyetemes római művészetet is gazdagítja. Másrészt a római provinciákban eddig még nem sikerült olyan leletet találni, amelyből egy teljes termet lehetett volna mennyezettel együtt helyreállítani és a nagyközönségnek bemutatni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy máshol hasonló falfestmény nem készült volna, csak még nem találták meg. Kiemeli a jelentőségét az is, hogy a töredékek összeállítása adta meg a terem méretét és magasságát, mivel ebben az esetben a régész az összeomlott épületből (mivel ez nem volt megtalálható), nem következtethetett a méretekre. Így jelenleg csak Pannoniában - azaz a tatai Kuny Domokos Múzeumban - látható olyan falfestmény, amely reprezentálja a II. századi falfestményművészetet.

A falfestmény külső megjelenése és művészeti szemlélete alapján az ún. pompeii III. stílus jegyeit viseli elsősorban magán, de a IV. stílus egyes alkotóelemei is megtalálhatók az el-

választó mezőkben. (Kr. u. 79-ben a Vezúv lávája előntötte a campaniai városokat, ezek közül legismertebb Pompei. A láva váratlan kitörése konzerválta a város házait, használati eszközeit stb., így a római falfestészet leggazdagabb együttese maradt itt meg az utókorra. A különböző falfestészeti stílusokat jelölték számokkal, amik közül a III. és IV. stílus az I. század közepén kedvelt irányzatokat jelöli.) A terem mennyezete már utal a II. századi festészeti jellegzetességekre is. Megállapíthatjuk tehát, hogy falfestményünk az I. század közepétől a II. századra is utaló kedvelt festészeti irányzatot képviseli. Semmi különös nincs abban, hogy a terem díszítése visszanyúl az I. századba, hiszen még a későbbi évszázadokban sem változott meg gyökeresen néhány évtized alatt a festészeti felfogás.

A restaurálást Móré Miklós, Bóna István és Márkus Péter végezte, míg a mennyezet fémszerkezetét Neuberger Márton készítette. A kiállításnak a tatai vár egyik dongamennyezetes középkori terme ad helyet.

A tatai várban kiállított római freskós szoba restaurálása

íj. Bóna István

A hatalmas, elegáns, komoly művészi értékű terem helyreállítása sok szempontból rendkívüli vállalkozás volt, mely máig élénk vitákat kavarr szakmai körökben. A nagyközönség a tapasztalatok szerint örömmel vette birtokába az új látványosságot, jobban elfogadja, sőt igényli a nagy mértékű rekonstrukciót, melyet néhány szakember kifogásol.

A freskó megtalálásának körülményei, a tudományos feldolgozás

A festéssel borított vakolattöredékeket nagy területen szétszórva találták, teljesen összekeveredve. A hozzájuk tartozó épület nyomait nem sikerült megtalálni. A környék házai, útjai alatt nem folytatódhatott az ásatás, pedig ott még bizonyíthatóan megtalálhatók lennének a szoba további töredékei.

A leletben található eltérő technikával készült freskó-részletek miatt

egyek kutatók több szobából valónak gondolták a töredékeket. Nem köztudott ugyanis, hogy a rómaiak gyakran más technológiával festették ki a nagy igénybevételnek kitett oldalfalakat, azok gyakran felújításra szoruló lábazatát és a mechanikai hatásoktól kevésbé károsított mennyezeteket. Ráadásul, mint itt kiderült, utólagos átalakítás is történt a teremben. Az épület hiányában a szoba alaprajzát

és méreteit sem ismerték. A sok összekeveredett figurális töredékből lehetetlennek tűnt az ábrázolt jelenetek meghatározása. Azt sem tudták, hogy körülbelül hány százaléka maradtott fenn az eredeti felületnek?

A töredékekből a szoba díszítésének rekonstrukciója olyan, mintha több ezer darabos puzzle játékot kellene kiraknunk úgy, hogy nem tudjuk, mi a kirakandó kép, mennyi darabunk van meg az egészből, és még azt sem tudhatjuk, hogy vajon egy játék da-

rabjaival dolgozunk-e, vagy többet összekevertek? Hosszú idő aprómunkájával a leletet feltáró Bíró Endre régész lépésről-lépésre fejtette meg a díszítések és ábrázolások rendszerét, úgy, hogy a ma látható rekonstrukciónak szinte minden jellegzetességét bizonyítani tudjuk. A restaurátorokra már csak kisebb korrekciók maradtak, melyek a tisztán tudományos vizsgálatokon nem derülhettek volna ki, csak a gyakorlati összeépítéskor irányult rájuk a figyelem.

A restaurálás alapelvei

Az előzőleg leírtakból látható, hogy a rekonstrukcióban maradtak még apróbb bizonytalanságok, és várható, hogy egyszer a freskólelet újabb töredékekkel egészülhet ki. Mikor a teljes rekonstrukció megépítését mintegy harminc évvel annak befejezése előtt elhatározták, a megvalósítás módját ezeknek a tudatában alakították ki.

A rekonstrukció alapelve a visszafordíthatóság volt. Csak olyan módszereket lehetett alkalmazni, amelyek

lehetővé teszik a töredékek sérülésmentes kiemelését, az egész rendszer átalakíthatóságát és az esetleges új leletek beépíthetőségét.

A 11 méter hosszú, 4 méter széles terem teljes összeépítése majdnem 30 évig tartott, igaz, több megszakítással.

Korszakalkotónak mondható és még ma is teljesen helytálló a szoba esztétikai bemutatásának koncepciója. A harminc évvel ezelőtt lefektetett elveket sokan még ma is túl szigorú-

nak ítélik. Legtöbbször azt vitatják, hogy a mitológiai jeleneteken semmiféle kiegészítést nem alkalmaztak. A jobb megértést rekonstrukciós rajzok, festmények szolgálják, melyek egy részét a katalógus is tartalmazza. A falak színezéséből is csak az alapszínek világosabb tónusait festették fel, a részleteket teljesen elhagyva, azokat a látogatóknak kell képzeletben helyreállítaniuk.

Hogy ezek az elvek mennyire helyesek, azt jól bizonyítja a Herakles és Hesione képről készített két rekonstrukció, melyet kiadványunkban is be-

mutatunk. A jelenet és a figurák korabeli ábrázolásainak alapos tanulmányozása után is minimum két lehetséges verzió maradt „versenyben”. A Herakles ábrázolásokról soha nem hiányozhat a bunkósbot. A párhuzamok szerint ezt a hős mindkét kezében tarthatja, különböző módokon. Esetünkben mindkét kéz hiányzott, és a botnak sem maradt semmi nyoma. A hiányzó részek formái behatárolták a lehetséges kéz- és bottartásokat. Így két egyenértékű változatot tudunk készíteni. Úgy gondoljuk, hogy a kezét a megszabadított Hesi-

one felé nyújtó figura a meggyőzőbb, de a másik is legalább ilyen valószínű. Ha az eredeti képet akartuk volna kiegészíteni, mindenképpen választanunk kellett volna, ami a közönség félrevezetését eredményezhette volna, ráadásul több megoldás is lehetséges.

A Mars és Ilia képről a Magyar Nemzeti Múzeumban hosszú ideig

volt látható egy kiegészített rekonstrukció. Ez más volt, mint a mi verzióink.

Sokkal helyesebb, ha nem egészítünk ki egyáltalán, lehetőséget adva a látogatóknak, hogy saját fantáziáját használva és a hiteles töredékek látványát élvezve, maga formálja meg vízióját a római mesterek munkáiról.

A restaurálás a gyakorlatban

Amikor három évtizede a munka elkezdődött, az egyik általánosan elfogadott eljárás az volt, hogy a darabokból összeállított, összeragasztott freskó-együtteseket gipszbe öntötték. Így kemény, súlyos lapokat kaptak, melyeket nehéz volt kezelni.

A gipsz egy kicsit oldódik a vízben, lassan átítathatja a vakolatot, a festett felületeken nehezen eltávolítható kérget képezhet. A vakolatban esetleg jelenlévő anyagokkal reagálva igen pusztító hatású sókká alakulhat át. Túlzott keménysége miatt is az eredeti vakolat romlását okozza, ráadásul az így készült helyreállítások

később nem szedhetők szét sérülésmentesen. Ha a freskó véletlenül megázik, a bekövetkező pusztulás gyors és drámai.

A kialakítandó panelek súlyának csökkentése érdekében gyakran az eredeti vakolatot levékonyították, néha szinte a festékgig eltávolították. Ezzel olyan könnyűvé tették a festményt, hogy akár vászonra is lehetett ragasztani. A baj csak az, hogy pontosan azt a vakolatot pusztították így el, melynek a freskók fennmaradását köszönhetjük. A tatai freskó restaurálásánál az ilyen elvékonyítást Bíró Endre szigorúan megtiltotta. Ma már

a legtöbb helyen szintén elutasítják ezt a beavatkozást.

Szokás volt még az is, hogy a múzeum falára friss vakolatot hordtak fel, ebbe nyomkodták be a római töredékeket.

Az oldalfal összeépítésén alkalmazott eljárás

(A munkát Móré Miklós, a Szépművészeti Múzeum főrestaurátora végezte, illetve vezette.)

A hatvanas években a legkorszerűbb eljárás a műanyag habba való beültetés volt. A restaurátorok is ezt választották. Polisztirol-hab (hungarocellként volt közismert) lemezekből építették meg a szoba falait, megfelelő fém és famerevítő szerkezetet konstruálva hozzá.

Az oldalfalon alkalmazott ragasztó a vízüveg és perlit olyan arányú keveréke volt, mely biztosan a helyén tartja a töredékeket, de ugyanakkor teljesen lemorzsolható a római vakolatról. Az előre megtervezett, méretré alakított, fém keretbe ragasztott és vízszintesre lefektetett hungarocell lapokra nagy pontossággal felrajzolták a faldíszítés fő vonalait. Ezek segítségével elrendezték a freskó és

stukkó töredékeket. Mikor minden pontosan a helyére került, a töredékeket a fent említett vízüveges perlitel a habba vájt mélyedésekbe ragasztották, a körülöttük lévő szabad területet pedig vékonyan bevakolták ugyanezzel az anyaggal. Sok-sok ilyen tábla összeállításával készült el az oldalfalak rekonstrukciója.

A freskók értelmezhetőségét szolgáló kiegészítések

A vakolathiányok kiegészítése

A töredékeket úgy vakolták körül, hogy az új vakolat felszíne pár milliméterrel mélyebb legyen az eredeti töredékek felszínénél. A római vakolatok fényesre polírozott felületeivel szemben az új vakolatokat szándékosan durvább felületűre alakították. Ez a két jellegzetesség jól elkülöníti az eredetit a kiegészítéstől.

A festett felületeken alkalmazott kiegészítések

A hatvanas években szintén úttörő döntés volt, hogy az ábrázolt figurális jeleneteken semmiféle kiegészítés nem készült. Akkoriban az ilyen kiegészítéseket magától értetődőnek

vették. Később, a mennyezetten kénytelenek voltunk eltérni ettől a szigorú elvtől.

A festések kiegészítése nagyon visszafogott volt. Az eredetileg tüzes, mély tónusú és részletgazdag díszítés összefüggéseinek megmutatására a háttérszínek halványabb, áttetszően (lazúrosan) festett változatait alkalmazták. A képek hiányait világos tojáshej színekkel festették ki.

A mennyezet helyreállítása

(ifj. Bóna István tervei alapján elvégzett rekonstrukció)

Mennyezeti rekonstrukciót készíteni mindig más feladat, mint oldalfalat, hisz a végeredmény a látogatók feje fölé fog kerülni. Ezért sokkal stabilabb, biztonságosabb szerkezetekre, eljárásokra van szükség. Csak mérnöki, statikai tervek alapján legyártott hordozót, álmennyezetet szabad alkalmazni.

A mennyezeti tartószerkezetet Mezős Tamás tervei alapján Neuberger Márton tatai iparosmester készítette.

A plafon vakolata sokkal vastagabb volt, mint az oldalfalé, nagyobb darabokban maradt fenn és gyen-

gebb, porlékonyabb is volt. Így erősebb ragasztót kellett alkalmaznunk a mennyezetre erősítéshez és kénytelenek voltunk a freskók vakolatát is megszilárdítani. A helyesen fixált festmények később jobban bírják az időnként elkerülhetetlen tisztításokat.

Freskó szilárdításra és fixálásra hazánkban az elsők között alkalmaztunk egy olyan eljárást, amely saját anyagával rokon vegyülettel erősíti meg a vakolatot. Egy olyan vegyszerrel itattuk be a töredékeket - etil-kovasavészterrel - ami mintegy két hét alatt vegyileg a kvarchomok anyagához nagyon közeli szilikát kötőanyagá alakul. A művelet előtt hosszas vizsgálatokat folytattunk. Ez az anyag ugyanis nem vonható ki többé a vakolatból, és ez ellentmond az egyik legfontosabb restaurátori alaptörvénynek, a visszafordíthatóságnak. Várható tartóssága és főbb tulajdonságai viszont minden korábban alkalmazott anyagénál jobbak. A közelmúlt sok kedvezőtlen tapasztalata a legkiválóbbnak gondolt műanyagokkal amúgy is a szervesetlen anyagokra irányította a figyelmet. Fontos érv volt az is, hogy bebizonyosodott: ez az

anyag egyáltalán nem gátolja a vakolatban lévő káros sók kivonhatóságát.

Mire ugyanis a szilárdítás kérdéséhez elérkeztünk, észrevettük, hogy az oldalfalon sókivirágzások jelentek meg. Ezek vizsgálata is folyamatban volt, és nagyon érdekes eredményre vezetett. Több igen káros sófajtát sikerült kimutatni. A legveszélyesebb-ről, a thenardite-ról kiderült, hogy a mennyezeti, illetve a beépítetlen oldalfal-töredékekben nem mutatható ki, ezért arra gondoltunk, hogy a restaurálás során kerülhetett a vakolatba. A további vizsgálatok, jelenleg legalábbis úgy tűnik, igazolták elgondolásunkat. A Móré Miklós munkássága előtt helyenként alkalmazott gipsz és a vízüveg reakciója ugyanis thenardite-ot eredményez. Ezzel a nagyon káros anyaggal a mennyezet általunk rekonstruált részén nem kellett számolnunk, azonban a vizsgálatok itt is éppen elég sótartalmat mutattak ki az óvatossághoz. (A plafon mintegy egyharmadát már félig kész

állapotban vettük át előző restaurátoroktól. Ők szintén alkalmaztak vízüveget. A mennyezet egyes részein már meg is jelentek a jellegzetes elváltozások.)

A beépítés kicsit másképpen történt, mint az oldalfalon. Az önhordó fém elemeket bakokra helyezve, lent készült el a rekonstrukció. A fal imitációt poliuretán habból öntöttük ki, ebbe ágyaztuk a freskókat. A végső felület kialakítására olyan vakolatréteget alkalmaztunk, melynek teljesen műanyag volt a kötőanyaga. Ennek egy gyengített változatát használtuk a töredékek beragasztására. A harminc részből összeállított plafont a legnagyobb precizitással kellett - a festést leszámítva - elkészítenünk, hogy a helyükre való beemelés után már ne kelljen rajtuk semmit igazítani. A mázsás elemek mozgatásához speciális darut kellett építeni, az utolsó három darabot azonban állványról kézzel kellett a helyére illeszteniünk.

A mennyezet esztétikai bemutatása

A mennyezet mintájának megfejtése volt talán a legnehezebb feladat. Mire a restaurálást elkezdtük, az ásató régész már megoldotta az elvi rekonstrukciót. Néhány részletproblémát leszámítva (például, hogy miképpen oldották meg a minta „átfordítását” a boltozat közepén), ismertük a díszítés szerkezetét, de azt még pontosan be kellett illeszteni a meglévő felületbe. A beépítéskor az elméleti rekonstrukciónak ki kellett állnia a gyakorlat próbáját. Ennek során sok addigi rejtély megoldódott. Mostanra úgy gondoljuk, hogy a szobát igen megbízhatóan megismertük, az elkészült rekonstrukció nagy hűséggel mutatja be a közönségnek ezt az elegáns római termet.

A mennyezet díszítésének az alapja egy úgynevezett tapétaminta. Ez szabályos geometriai rendbe elrendezett ismétlődő motívumokat jelent. A mi esetünkben négyzethálót alkotó növényi díszek között változva sárga és vörös koszorúk helyezkednek el, melyekbe szabályos

rend szerint virágokat, madarakat és fejeket festettek. Erre a végtelenített háttérre kerültek fel a kék háttérű medaillonok. Ezek közül hatban álló, többnyire ruhátlan férfialakok vannak. A boltozat középvonalában két további kör volt. Egyikükben Ganymedes elrablását ábrázolták, a másikban nem tudjuk, mi lehetett.

Azt akartuk, hogy a közönség megértse a díszítés rendszerét, ezért némileg el kellett térnünk az oldalfalnál kialakított elvektől. Be kellett látnunk, hogy az ismétlődő motívumokat valahogy leegyszerűsítve és kissé visszafogva fel kell festenünk a mennyezetre. Ez lesz a látogatók vezetője, amely segít felismerni, hogy a töredékek tényleg logikus rend szerint, hitelesen helyezkednek el a mennyezeten.

Az álló férfialakok és a Ganymedes jelenet annyira töredékesek, hogy némi segítséget kellett adnunk a közönségnek a megértésükhöz. Ezt egy puha, foltszerű „impresszionista” rekonstrukcióval igyekeztünk elérni.

A munkát Márkus Péter szobrászművész segítségével végeztem.

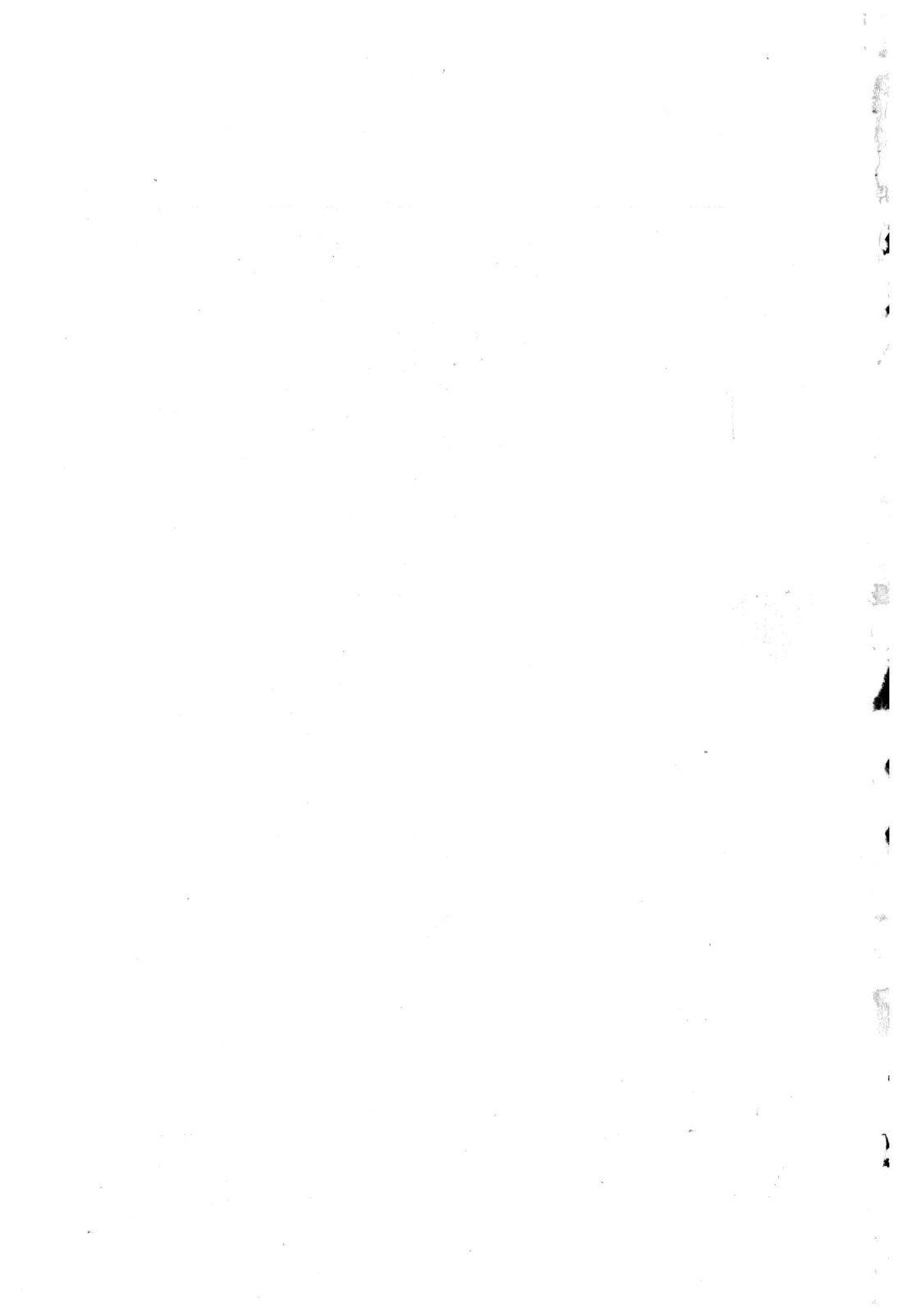
A római szoba jövője

A több éve felfedezett károsító sók komoly aggodalomra adnak okot. Az igazi megoldás a sók teljes eltávolítása lenne a vakolatból, melyet a freskóegyüttes fokozatos szétszedése és újrestaurálása útján lehetne végrehajtani. A sók kioldása igen bonyolult, hosszadalmas és költséges feladat.

A megfelelően kondicionált helyiségekben bemutatott freskókon viszonylag ritkák a hasonló károk, ugyanakkor több jelentős alkotás is teljesen elpusztult már múzeumokban hasonló okokból.

A legjobb megoldás kidolgozásához egy számítógépes monitoring rendszert építettünk ki a helyiségben és a környezetében, Dr. Várfalvi János tervei alapján. Vizsgáljuk a hő-

mérséklet és relatív páratartalom változásait, szenzorok érzékelik a látogatók mozgását, automatikusan mérjük a falnedvesség változásait. Az adatok gyűjtését évekre tervezzük. Eközben folyamatosan mintákat veszünk a különböző helyeken megjelenő sókból. Figyeljük a kivirágzások változásait. Az analízisek és a környezeti mérések eredményeit összevetve olyan részletes és hiteles képet kaphatunk az együttesben lezajló folyamatokról, melyekhez hasonlókat hazánkban még nem ismerünk. Abban bízunk, hogy a vizsgálatok eredményeinek ismeretében olyan intézkedéseket hozhatunk, melyek leállítják, vagy jelentősen lelassítják a károsító folyamatokat. A felállított rendszerrel ezután ellenőrizhetjük és korrigálhatjuk az elképzeléseinket.

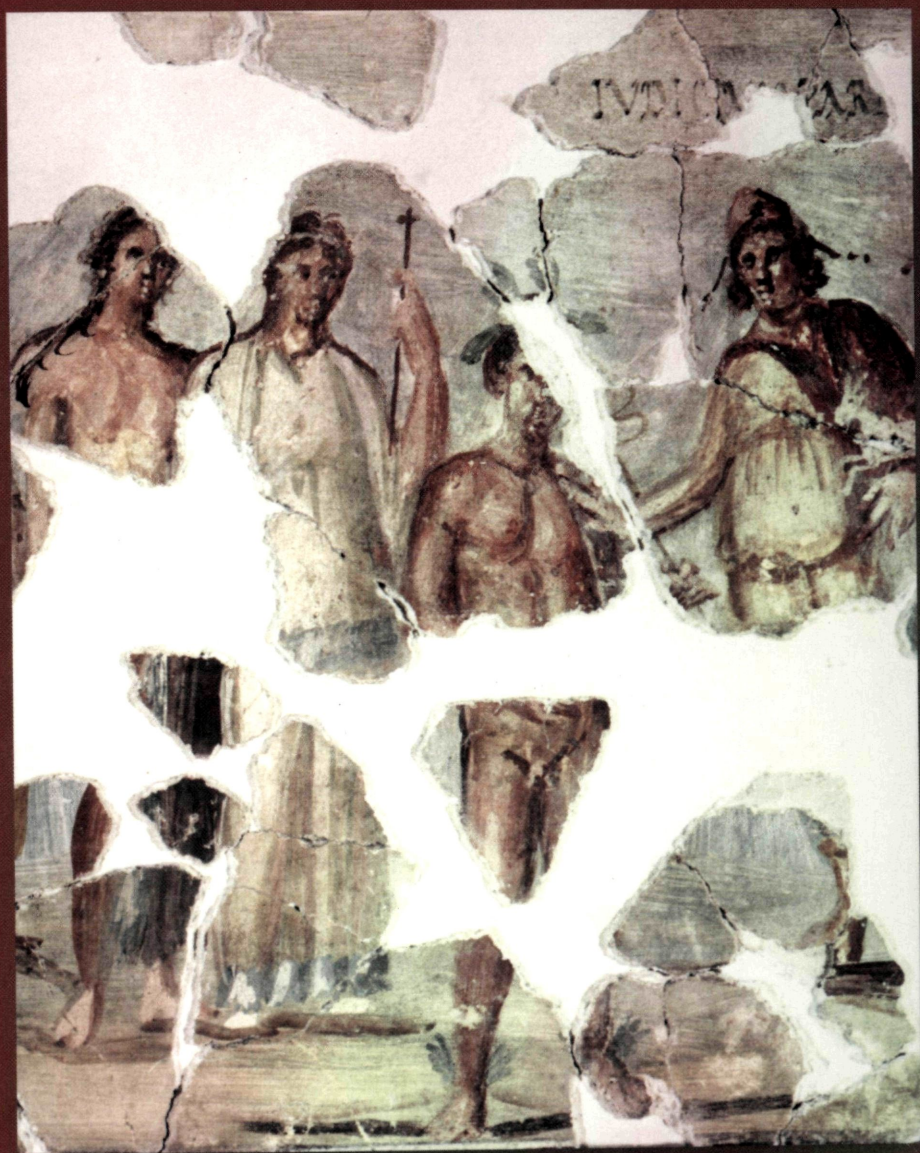

GANYMEDES ELRABLÁSA

PARIS ÎTELETE

PARIS ÍTÉLETE (RÉSZLET)